

Ἡ Εἰκονομαχία εἶναι πνευματικὸν κίνημα ἰδιαζόντως Βυζαντινόν. Ὑπερβὰν τὰ ὅρια ἀπλῆς ἐκκλησιαστικῆς ἔριδος, ἐδημιούργησε σάλον εἰς εὐρύτατα στρώματα, ἔλαβε μεγίστας διαστάσεις καὶ ἔσχε πολιτικὰ ἐπακόλουθα ἐξαιρετικῆς σπουδαιότητος. Ἐν τῇ μεταγενεστέρᾳ ἐρεύνῃ τὸ θέμα ἀπησχόλησε μετὰ πάθους θεολόγους καὶ ἱστορικούς. Ὅθεν διάφοροι κατὰ καιροὺς προετάθησαν ἐρμηνεῖαι καὶ διάφοροι ἐξηνέχθησαν γνῶμαι περὶ τῆς γενέσεως, τοῦ χαρακτῆρος καὶ τῶν ἐκφάνσεων τῆς κινήσεως.

Ἐν πρώτοις ἐνωρίτατα ἡ Εἰκονομαχία συνήφθη μετὰ τῶν μεταρρυθμίσεων τοῦ λήγοντος μέσου αἰῶνος καὶ τῶν ἀρχῶν τῆς Ἀναγεννήσεως, ἰδιαιτέρως μετὰ τῆς διδασκαλίας τοῦ Wycliff καὶ τοῦ Huss. Ὑπὸ τὸ πρῖσμα τοῦτο διαμαρτυρόμενοι καὶ καθολικοὶ εἶδον τὸ ἔργον τῶν Ἰσαύρων⁴. Εἶναι ἄξιον παρατηρήσεως ὅτι ἡ

1. W. R e g e l, *Analecta Byzantino - Russica*, σελ. 6.

2. Οἱ στίχοι παρὰ M i g n e, *Patrologia Graeca*, τόμ. 116, στ. 673.

3. G. O s t r o g o r s k y, *Histoire de l'État byzantin*, σελ. 232, *Geschichte des byzantinischen Staates*³, σελ. 170.

4. Εἶναι ἄξιον μνείας τὸ ὅτι ἤδη ὁ Νικητὰς Χωνιάτης, σελ.

πρώτη ιστορία της Εικονομαχίας, ή συγγραφεῖσα ὑπὸ τοῦ Ἰησουῖ-
του μοναχοῦ Λουδοβίκου Maïmbourg καὶ ἐκδοθεῖσα τῷ 1679, σκο-
πὸν κύριον εἶχε τὴν διαφώτισιν τῶν Διαμαρτυρομένων, οἵτινες
« ἀνενέωσαν κατὰ τοὺς τελευταίους τούτους αἰῶνας τὰς ἐπιβουλὰς
τῶν παλαιῶν ἐκείνων εἰκονοκλαστῶν »¹.

Ἐκ τῶν ἐξενεχθεισῶν θεωριῶν ἡ δεχομένη ὅτι ἡ Εἰκονομαχία
ἀπέβλεπεν εἰς τὴν μεταρρύθμισιν καὶ τὴν ἀνακαίνισιν τῆς κοινωνίας
ἔσχεν εὐρυτάτην διάδοσιν. Ὁ Σπυρίδων Ζαμπέλιος ἠρμήνευσε τὴν
θρησκευτικὴν πολιτικὴν τῶν Ἰσαύρων ὡς μεγάλην κοινωνικὴν μετα-
βολήν, τείνουσαν εἰς τὴν κάθαρσιν καὶ τὴν ἀνασυγκρότησιν τῆς Αὐτο-
κρατορίας². Διεξοδικώτερον ὁ Κωνσταντῖνος Παπαρρηγόπουλος ἀνέ-
πτυξε τὴν θεωρίαν ταύτην. « Ἐν τῇ Η' ἑκατονταετηρίδι, ἔγραφε,
καὶ μέχρι τῶν μέσων τῆς Θ', ὑποφαίνεται ὁλόκληρον οὐ μόνον ἐκκλη-
σιαστικῆς, ἀλλὰ καὶ κοινωνικῆς μεταρρυθμίσεως σύστημα... ». Ἀλλα-
χοῦ ἐδίδασκεν ὅτι ἡ κοινωνικὴ αὕτη μεταρρύθμισις « ἐπέβαλε χεῖρα
τολμηρὰν ἐπὶ πάντα τὰ ἐλαττώματα, ἅτινα ὑπέσκαπτον τὴν ὕλικήν καὶ
τὴν ἠθικὴν τῆς κοινωνίας ἐκείνης δύναμιν, ἀφῆρεσεν ἀπὸ τοῦ κλήρου
τὴν δημοσίαν ἐκπαίδευσιν, κατήργησε τὴν δουλοπαροικίαν, καθιέ-
ρωσε μέχρι τινὸς τοῦλάχιστον τὴν ἀνεξιθρησκείαν, καθυπέβαλεν εἰς
τὸν κοινὸν φόρον τὰ μοναστηριακὰ καὶ τὰ ἐκκλησιαστικὰ κτήματα
καὶ ἐν γένει ἐπολιτεύθη κατὰ τρόπον ὑποδηλοῦντα ὅτι ἐπεζήτει τὴν
διάπλασιν κοινωνίας νέας χρηστοτέρας ἅμα καὶ γενναιοτέρας »³. Ἐν
κατακλείδι ὁ Παπαρρηγόπουλος θεωρεῖ τὸ εἰκονοκλαστικὸν κίνημα
ὡς πρόδρομον τῶν ἀρχῶν τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως⁴.

527, παρατηρεῖ ὅτι οἱ Ἀρμένιοι μόνοι ἐθεώρουν τὴν διέλευσιν τῶν Ἀλα-
μανῶν, τῶν Γερμανῶν τοῦ Φριδερίκου Βαρβαρόσσα, οὐχὶ ὡς « ἐπιδρομὴν
ἐθνῶν », ἀλλὰ ὡς « φίλων παρουσίαν », τοῦτο δὲ « ἐπειδὴ καὶ συγχρῶνται
Ἀρμενίοις Ἀλαμανοὶ καὶ κατὰ τῶν αἰρέσεων τὰς πλείστας ἀλλήλοις συμ-
φέρονται. Ἀρμενίοις γὰρ καὶ Ἀλαμανοῖς ἐπ' ἴσης ἡ τῶν ἁγίων εἰκόνων
προσκύνησις ἀπηγόρευται... ».

1. L. Maïmbourg, *Histoire de l'Heresie des Iconoclastes, et la tra-
dition de l'Empire aux François*, δευτέρα ἔκδοσις, 1686, σελ. 6.

2. Σπ. Ζαμπέλιου, *Βυζαντινὰ Μελέται. Περὶ πηγῶν Νεοσληνι-
κῆς Ἐθνότητος*, ἐν Ἀθήναις, 1857, σελ. 246 κέ.

3. Κ. Παπαρρηγόπουλου, *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους*, ἔκδ.
Ἐλευθερουδάκη, τόμ. Γ', 2, 1932, σελ. 25 κέ. Πρβλ. *Ἐπίλογον τῆς Ἱστο-
ρίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους*, 1877, σελ. 179.

4. Κ. Παπαρρηγόπουλου, *Histoire de la Civilisation hellé-
nique*, 1878, σελ. 194.

Ἐκτὸς τῆς ἀρχικῆς ταύτης θεωρίας, ἀνεπτύχθη εὐρέως καὶ ἡ ἄποψις ὅτι ἡ Εἰκονομαχία εἶχε πολιτικὸν χαρακτῆρα. Κατὰ τὸν C. N. Uspensky τὰ μέτρα τοῦ Λέοντος τοῦ Ἰσαύρου ἐστρέφοντο οὐσιαστικῶς ἐναντίον τῶν μοναστηρίων· ἡ ἐν γένει πολιτικὴ τοῦ αὐτοκράτορος δὲν ἐστηρίχθη ἐπὶ σκέψεων θρησκευτικῶν, ἀλλ' οἱ ἐν διωγμῷ εὐρισκόμενοι μοναχοὶ καὶ οἱ ὑπέρμαχοι τῆς μοναχικῆς φεουδαρχίας εὗρον συμφορώτερον νὰ μεταφέρουν τὸν ἀγῶνα ἐπὶ τοῦ θεολογικοῦ πεδίου¹. Ἐξ ἄλλου ὁ Κάρολος Diehl γράφει ὅτι « θὰ ἦτο σφάλμα νὰ φαντασθῶμεν τοὺς εἰκονομάχους αὐτοκράτορας ὡς ὀρθολογιστάς, οἱ ὅποιοι πολλοὺς αἰῶνας πρὸ τοῦ Λουθήρου ἀπεπειράθησαν νὰ μεταρρυθμίσουν τὴν Ἐκκλησίαν, ἢ ὡς φιλελευθέρους πολιτικούς, οἱ ὅποιοι ἠθέλησαν νὰ στηρίξουν τὴν κοινωνίαν ἐπὶ τῶν ἀθανάτων ἀρχῶν τῆς Ἐπαναστάσεως ». Διὰ τὸν ἱστορικὸν τοῦτον ὁ ἀγὼν τῶν Ἰσαύρων ἔτεινεν εἰς τὴν ἀνόρθωσιν τῆς Αὐτοκρατορίας διὰ τοῦ περιορισμοῦ τῶν ἐλευθεριῶν καὶ τῆς ῥοπῆς τοῦ κλήρου καὶ τοῦ μοναχισμοῦ, ἣτις ἐδημιούργει σοβαρὰ ἐπακόλουθα διὰ τὴν μοναρχίαν².

Ἄλλοι συγγραφεῖς ὑπεστήριξαν τὴν γνώμην ὅτι οἱ Ἰσαυροὶ, εἰσάγοντες τὰ κατὰ τῶν εἰκόνων μέτρα, ἀπέβλεπον εἰς τὸ νὰ συμφιλιώσουν τὸ Βυζάντιον μετὰ τῶν θρησκειῶν καὶ τῶν λαῶν τῆς Ἀνατολῆς. Ὡς ἐλέχθη, ὁ Λέων ὁ Γ' κατήργησε τὴν λατρείαν τῶν εἰκόνων, « διὰ νὰ ἄρῃ ἐκ τοῦ μέσου μίαν τῶν κυριωτέρων διαφορῶν μετὰ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας καὶ τῆς θρησκείας τῶν Ἑβραίων καὶ τῶν Ἀράβων καὶ νὰ διευκολύνῃ τὴν εἴσοδον τῶν ἀπίστων εἰς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὴν ὑποταγὴν αὐτῶν εἰς τὴν Αὐτοκρατορίαν »³. Εἰς τὴν ἄποψιν ταύτην ἐπόμενος ὁ Emil Ludwig γράφει ὅτι ὁ Λέων συνέλαβε τὸ σχέδιον « νὰ διαλλάξῃ τὰς δύο συγγενεῖς θρησκείας, ἀντὶ νὰ ἀφήσῃ αὐτὰς νὰ συγκρούωνται ἀλογίστως πρὸς ἀλλήλας. Ὁ αὐτοκράτωρ Λέων, Σύρος καὶ Ἑλληνιστής, ἐνθαρρυνόμενος ὑπὸ τῆς κινήσεως τῶν Εἰκονοκλαστῶν, ἠθέλησε νὰ ἀνεύρῃ εἰς τὴν ἐνότητα τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν ἀπουσίαν τῶν εἰδώλων τὴν βάσιν τῆς συνδιαλλαγῆς, ἡ ὁποία θὰ ἦτο δυνατὴ καὶ ὠφέλιμος δι' ὅλους »⁴.

1. Παρὰ A. A. Vasiliev, *History of the Byzantine Empire*, 1952, σελ. 253.

2. Ch. Diehl-G. Marçais, *Le monde oriental*, σελ. 262 κέ.

3. Παρὰ *Dictionnaire d'Archéologie chrétienne et de Liturgie*, τόμ. Ζ', 1 (1926), στ. 234.

4. E. Ludwig, *La Méditerranée*, τόμ. Α', ἐν Νέῳ Ὑόρκῳ, 1943, σελ. 313.

Κατὰ τὴν ἡμετέραν γνώμην οὔτε ἡ θεωρία περὶ γενικωτέρας κοινωνικῆς καὶ πνευματικῆς ἐπαναστάσεως οὔτε ἡ ἄποψις περὶ πολιτικῶν καὶ οἰκονομικῶν ἐλατηρίων ἱκανοποιοῦν τὴν σημερινὴν ἔρευναν. Ὡς παρατηρήθη, ὁ Λέων ὁ Γ' καὶ ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Ε' ὑπῆρξαν ἱκανοὶ στρατηγοὶ καὶ οὐχὶ ἀνίκανοι κυβερνῆται, κατὰ τὴν ἐποχὴν ὅμως τῆς βασιλείας αὐτῶν τὸ πολιτικὸν καθεστῶς τοῦ Βυζαντίου οὐδεμίαν ὑπέστη θεμελιώδη μεταβολήν¹. Ἐξ ἄλλου καὶ ἡ « μοναχομαχία » καὶ τὰ ληφθέντα κατὰ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἰδιοκτησίας οἰκονομικὰ μέτρα ἦσαν ἀναμφισβητήτως φαινόμενα δευτερογενῆ. Ὁ ἀληθής, ὁ πρωτογενὴς χαρακτὴρ τῆς Εἰκονομαχίας εἶναι θρησκευτικὸς καὶ πνευματικός.

Ὡς κίνημα θρησκευτικοῦ καὶ πνευματικοῦ χαρακτῆρος, ὡς μεταφυσικὴ θεωρία καὶ ὡς ἠθικὸς κανὼν ἡ Εἰκονομαχία εὐρίσκεται εἰς συνάφειαν μετὰ παλαιοτέρων ῥοπῶν. Οἱ εἰκονοκλάσται, ἀποδίδοντες εἰς τὴν λατρείαν τῶν εἰκόνων χροιάν εἰδωλολατρικήν, συνάπτουν τὸ λατρευτικὸν ζήτημα μετὰ τῶν προβλημάτων τοῦ χριστολογικοῦ δόγματος. Ἐν τῷ μεγάλῳ θρησκευτικῷ ἀγῶνι τοῦ ὀγδόου καὶ τοῦ ἐνάτου αἰῶνος ζωηρὰ παραμένει εἰσέτι ἡ ἀτμοσφαῖρα τῶν χριστολογικῶν ἀντιθέσεων. Ὁ J. B. Bury πρῶτος καὶ ἀκολουθῶς ὁ G. Ostrogorsky διέγνωσαν ἐν τούτῳ ἀπόχρωσιν μονοφυσιτικήν².

Ἐξ ἄλλου ἡ Εἰκονομαχία εὐρίσκεται εἰς συμφωνίαν μετὰ τινων ἄλλων περὶ εἰκονίσεως τοῦ θείου ἀντιλήψεων, αἵτινες εἶναι παλαιότεραι τῆς πολιτικῆς τῶν Ἰσαύρων καὶ τῶν χριστολογικῶν ἐρίδων, ἀλλὰ καὶ αὐτοῦ τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἡ Ἰουδαϊκὴ παράδοσις ἀποστέργει τὴν παράστασιν τοῦ θείου, ἡ δὲ ἀποστροφή πρὸς τὸν ἀνθρωπομορφισμόν ἀναφαίνεται ἐνωρίτατα ἐν τῇ χριστιανικῇ διδασκαλίᾳ. Ὁ Ἰουστίνος, ὁ Ἀθηναγόρας ὁ Ἀθηναῖος, αὐτὸς ὁ Τερτυλλιανὸς μετὰ δισταγμοῦ βλέπουν τὴν γεννωμένην χριστιανικὴν τέχνην. Ἰδιαιτέρως ὁ Ἐπιφάνιος, ἐπίσκοπος τῆς ἐν Κύπρῳ Κωνσταντίας (367 - 403), φέρεται ἀσκήσας ῥοπὴν ἐπὶ τὴν θεωρητικὴν διαμόρφωσιν τῆς εἰκονοκλαστικῆς δόξης. Πολέμιος τῆς λατρείας τῶν εἰκόνων ὑπῆρξε καὶ ὁ ἐπίσκοπος Ἱεραπόλεως Φιλόξενος († 523) εἰς τῶν διαπρεπεστέρων ἐκπροσώπων τοῦ Μονοφυσιτισμοῦ³.

1. G. Ostrogorsky, Über die vermeintliche Reformtätigkeit der Isaurier, ἐν *Byz. Zeitschrift*, τόμ. 30 (1929 - 1930), σελ. 400.

2. J. B. Bury, *A History of the Later Roman Empire*¹, τόμ. Β', σελ. 429. G. Ostrogorsky, *Studien*, "Ἐνθ' ἄνωτ.", σελ. 25 κέ.

3. N. H. Baynes, *The Icons before Iconoclasm*, ἐν *Byzantine Studies*

Συναπτομένη μετὰ τῶν προδρομῶν τούτων εἰκονοκλαστικῶν δοξασιῶν, ἡ Εἰκονομαχία τοῦ αὐτοκρατορικοῦ Βυζαντίου ἐγεννήθη καὶ ἀνεπτύχθη κατὰ τὰς ἀκραίας ἀνατολικὰς ἐπαρχίας τοῦ Κράτους, ἐνθα διεσταυροῦντο ἐπιδράσεις Ἑλληνικαί, Ἰρανικαί, Σημιτικαί, Ἀραβικαί. Οἱ συγγραφεῖς τῆς εἰκονοφίλου παρατάξεως κατηγοροῦν τοὺς εἰκονοκλάστας ὡς « Σαρακηνόφρονες » καὶ « Ἰουδαιόφρονες », μαρτυροῦν δὲ ὅτι εὗρισκοντο οὗτοι εἰς συνάφειαν μετὰ τῶν ποικίλων αἱρέσεων, αἵτινες ἦνθουν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῶν ἐπαρχιῶν τούτων, ἰδίᾳ μετὰ τοῦ Μανιχαϊσμοῦ, τοῦ Μαρκιωνισμοῦ καὶ τοῦ Πανλικιανισμοῦ. Αἱ αἰτιάσεις αὗται δὲν εἶναι πᾶσαι ἄξιοι πίστεως, εἶναι ὅμως βέβαιον ὅτι οἱ εἰσηγηταὶ τῆς Εἰκονομαχίας προήρχοντο ἐκ τοῦ ἰδιαίχοντος ἐκείνου φυσικοῦ, κοινωνικοῦ καὶ πνευματικοῦ χώρου τῆς « εἰκονοφόβου » ἀκραίας Μικρᾶς Ἀσίας¹.

Ἐκ τῶν παρατηρημάτων τούτων προαγόμενοι εἰς γενικὴν περὶ τῆς Εἰκονομαχίας κρίσιν, λέγομεν ὅτι ἄνδρες προερχόμενοι ἐκ τῆς Ἀνατολῆς, ἀπὸ θρησκευτικῶν ὁρμώμενοι λόγων, παρέσχον εἰς προὑπαρχούσας εἰκονοκλαστικὰς δοξασίας τὴν καθιέρωσιν τῆς κρατικῆς ἐπιβολῆς. Κατὰ τὴν σκοτεινὴν ἐποχὴν τῆς προπαρασκευῆς καὶ τοὺς πρώτους χρόνους τῆς ἔριδος ἡ κίνησις οὐδὲν τὸ « ὀρθολογικόν », τὸ « φιλελεύθερον », τὸ « ἀνακαινιστικόν », τὸ « ἐπαναστατικόν » παρουσιάζει. Ὅλως τοῦναντίον, μεταβάλλεται εἰς φορεὰ πνεύματος αὐστηροῦ καὶ ῥοπῶν ἀντιπνευματικῶν. Θὰ ἦδύνατο δὲ τις νὰ εἴπῃ ὅτι ἡ κατὰ τῶν εἰκόνων στάσις ἀποτελεῖ τὴν κυριωτέραν αὐτῆς ἐκδήλωσιν, ἀλλ' οὐχὶ τὴν μόνην. Ἡ εἰκονοκλαστικὴ θεωρία, τοῦλάχιστον ἐν τῇ πρώτῃ αὐτῆς ὁρμῇ, εἶχε γενικώτερον καταλυτικὸν χαρακτῆρα. Ἐστρέφετο ἐναντίον τῶν παραδεδεγμένων ἀξιῶν καὶ κατὰ βάθος ἐνεφορεῖτο τῆς ἀπαισιοδόξου ἐκείνης ἀντιλήψεως τῆς ζωῆς, ἡ ὁποία χαρακτηρίζει τὰς ἐξ ἧς προῆλθεν αἱρέσεις. Ἴσως οἱ αὐτοκράτορες τῆς δυναστείας τῶν Ἰσαύρων δὲν εἶχον συνείδησιν τοῦ πράγματος, ἀλλ' οὐχ ἥτιον ἐπέβαλον εἰς τὴν διαμορφουμένην Βυζαντινὴν σύνθεσιν τὸν τόνον τῆς ἀπαισιοδοξίας καὶ τῆς ἀποθαρρύνσεως,

dies and other Essays, ἐν Λονδίῳ, 1955, σελ. 226 κέ. G. B. Ladner, *The Concept of the Image in the Greek Fathers and the Byzantine Iconoclastic Controversy*, ἐν *Dumbarton Oaks Papers*, 7 (1953), σελ. 1 κέ. E. Kitzinger, *The Cult of Images in the Age before Iconoclasm*, *Αὐτόθι*, 8 (1954), σελ. 83 κέ.

1. A. Grabar, Ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 93 κέ.

ὅστις εἰς εὐρύτατα στρώματα τοῦ πληθυσμοῦ εἶχε περιβληθῇ τὸ σχῆμα μαχητικῆς θρησκευτικῆς κινήσεως¹.

Ἀπὸ τῶν πρώτων χρόνων τῆς κρίσεως αἱ ἀντιτιθέμεναι παρατάξεις διακρίνονται καὶ ἐν τῷ χώρῳ. Ἡ Ἑλληνικὴ καὶ ἡ Ἰταλικὴ χειρσόνησος ἀντιδροῦν σφοδρῶς κατὰ τῶν καινοτομιῶν τῶν Ἰσαύρων. Τὸ γεγονός τοῦτο δὲν εἶναι ἴσως ἄμοιρον συμβολικῆς τινος ἀξίας. Εἰς τὴν «ἀνεικονικὴν» τέχνην τῆς Ἀνατολῆς ἡ Ἑλληνορωμαϊκὴ Εὐρώπη ἀντέτασσε τὴν πλαστικὴν εἰκόνα, εἰς τὴν γεωμετρικὴν γραμμὴν καὶ τὴν σχηματικὴν παράστασιν τὸ κάλλος τῆς καμπύλης γραμμῆς καὶ τῆς πεπερασμένης μορφῆς. Ἴσως ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει ὑπὸ τὴν ὀξύτητα τῆς ἔριδος λανθάνει βαθύτερός τις ἀνταγωνισμὸς μεταξὺ τῆς Ἀνατολῆς καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ Ὀλυμπιακοῦ πνεύματος.

Ἐπὶ ἓνα καὶ πλέον αἰῶνα νικηφόρος ἡ Ἀνατολὴ ἐπέβαλε τὸν νόμον της. Ἐν τῷ μεταμορφουμένῳ μέσῳ Βυζαντινῷ Κράτει ἤρχισαν ἐπικρατοῦσαι μορφαὶ βίου καὶ πολιτισμοῦ ἀντιπνευματικά, ῥοπαὶ ἀπαισιοδόξου ἐνατενίσεως τοῦ κόσμου, ἀπόπειραι καταλυτικαὶ τῶν παραδεδεγμένων ἀξιῶν. Ὁρθῶς διείδον τὰ πράγματα τινὲς τῶν ἐκπροσώπων τῆς εἰκονοφίλου παρατάξεως. Οὐδὲν ἤτιτον, ἡπικλήθη σοβαρώτατα τὸ θεσπέσιον ἔργον, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἐπιτελέσει ἡ πρώϊμος χριστιανικὴ διανόησις, συγκεράσασα τὴν διδασκαλίαν τοῦ Χριστοῦ μετὰ τῆς Ἑλληνικῆς σοφίας καὶ σκέψεως. Ὁ σάλος ὑπῆρξε μέγιστος, ἀλλ' ἡ Ἑλληνικὴ παράδοσις ὑπερίσχυσε τελικῶς. Οὕτως ἐκ τῶν σκοτεινῶν αἰώνων προέκυψαν αἱ δυνάμεις νέων πνευματικῶν κατακτήσεων. Αὗται καταλήγουν εἰς τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ Πλάτωνος, τῆς κρηπίδος ταύτης τοῦ πνεύματος τῶν νεωτέρων χρόνων. Ἡ Εἰκονομαχία ἀπετέλεσε μεγάλην κρίσιν τῆς Βυζαντινῆς συνειδήσεως. Ἡ ἀποτυχία τοῦ κινήματος ἐξησφάλισε τὸ μέλλον τοῦ ἰδιοτύπου Βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ ἐν συναφείᾳ πρὸς

1. Εἶναι ἄξιον ἰδιαιτέρας ἐρεῦνης τὸ θέμα τῆς πολιτικῆς, τὴν ὁποίαν ἐτήρησαν οἱ εἰκονοκλάσται αὐτοκράτορες ἔναντι τῆς Ἑλληνικῆς καὶ τῆς Ἑλληνοχριστιανικῆς παιδείας. Ὁ Λέων ὁ Γ' κατηγορήθη ὅτι συνήργησε καὶ «τὰ παιδευτήρια σβεσθῆναι καὶ τὴν εὐσεβῆ παιδευσιν τὴν ἀπὸ τοῦ ἐν ἁγίοις Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου καὶ μέχρι νῦν κρατήσασαν» (Θεοφάνης, σελ. 405). Ὡσαύτως ὁ Μιχαὴλ ὁ Β' φέρεται «καὶ τὴν Ἑλληνικὴν παιδευσιν διαπτύων καὶ τῆς ἡμετέρας καὶ θείας τοσοῦτον καταφρονῶν, ὥς μηδὲ τοὺς νέους παιδοτριβεῖσθαι που συγχωρεῖν...» (Τὰ μετὰ τὸν Θεοφάνη, σελ. 49).

τοὺς πολιτισμοὺς τῆς Ἀρχαιότητος καὶ ἐν τῇ κοινότητι τῆς χριστιανικῆς Εὐρώπης¹.